

ПРЕОБРАЖАЈИ У ИЗВРШЕЊУ КАЗНИ ЛИШЕЊА СЛОБОДЕ

За последњих педесет година, а нарочито после Другог светског рата, десиле су се и још се дешавају крупне промене у области извршења казни лишења слободе. О овим променама нису ближе упознати не само шира већ и ужа јавност — правници, па чак ни поједина лица која се непосредно баве извршењем казни. Поред раније уобичајеног недовољног интересовања за проблеме извршења казни, овоме је разлог био дуга и спора еволуција у поменутој области, која за релативно краћи временски размак не пружа неке знатне и уочљиве промене. Међутим, за дужи временски период у развоју извршења казни лишења слободе опажају се извесне корените измене, о којима је потребно бити шире обавештен. Утолико пре што се данас придаје све већа пажња и значај извршењу казни лишења слободе услед повећане бриге о човеку, поштовања његове личности и његовог достојанства. Сем тога, дошло се до сазнања да ће цео труд и материјални издаци око откривања и пресуђења учиниоца кривичних дела бити узалудни ако се време за које су ови лишени слободе не искористи тако да они по изласку из затвора буду не само прилагођени друштвеном животу већ и у сваком погледу буду бољи него кад су дошли у затвор. Услед овога се кривично право, поред проучавања кривичног дела, кривца и казне као својих основних института, сада све више бави изучавањем основних проблема извршења казни, особито казни лишења слободе, чиме настаје његова нова фаза развоја.

1. Казне лишења слободе су релативно новијег датума. Оне су заведене крајем XVIII века у Француском кривичном законнику (*Code Pénal*) из 1791, под утицајем напредних идеја француске револуције, на место многобројних смртних и сурових телесних казни Средњег века, којима се ово доба нарочито одликовало (1).

Међутим, лишење слободе је постојало још раније у робовласничком (на пример, у римском) и доцније у феудалном праву, али не као казна већ као превентивна мера за чување окривљеника до доношења и извршења пресуде (као што каже Улпијан (2): *carcer ad continendos homines, non ad puniendos haberi debet*), затим за држање нетачних дужника и душевних болесника. Та се мера обично изводила у подрумима кула као тамницама, а крајем XVI века почели су да се подижу нарочити затвори који су представљали зачетке доцнијих казнених завода. У овим затворима, о којима се говори као о паклу на земљи, као одвратној каузи нечовечности и подмитљивости (3) затварани су просјаци, скитнице, нерадници, напуштена деца и остала лица опасна за ондашње друштво, којих је било у великом броју услед првобитне акумулације капитала.

Завођење казни лишења слободе представљало је несумњиво напредак у поређењу са казнама Старог и Средњег века, које су се у огромној

(1) P. Amor: Le système pénitentiaire de la France, Les grands systèmes pénitentiaires actuels, Paris, 1950, T. VI, c. 156.

(2) H. Barnes and N. Teeters: New Horizons in Criminology, Prentice-Hall, 1959, c. 584.

(3) Hans von Hentig: Die Strafe, II, Die modernen Erscheinungsformen, Berlin, 1955, c. 187.

већини случајева сводиле на смртну казну или на разна мучења и сакаћења. Према архиви шпанске инквизиције, она је више од 300.000 особа осудила на смрт или на галије само у XV и XVI веку (4), док је у Енглеској крајем XVIII века била предвиђена смртна казна за две стотине кривичних дела. Услед тога су оправдани наводи појединих аутора, који са Диркемом (*Durkheim*) и Јерингом (*Jhering*) верују да од новог доба људске историје настаје непрестано ублажавање кривичне репресије и да савремен развој људског друштва води ка аболицији кривичног права а са њиме и казне (5).

Примена казни лишења слободе, које су постале сада основно средство борбе противу криминалитета од стране новог друштва и тиме га нарочито карактеришу, довела је до читавог низа проблема од којих се многи још и данас постављају. Као основни и најважнији проблем појавило се питање организовања извршења поменутих казни, јер су прилике у ранијим затворима биле више него страшне услед рђавих хигијенских услова, слабе исхране, нечовечног поступања са затвореницима, њиховог мешања и кварења због заједничког држања. По угледу на раније затворе канонског права, у којима се казна издржавала у ћелијама, као и под утицајем идеја Хауарда (*J. Howard*), приступило се реформи тадашњих затвора, који по својој намени више нису имали да буду само страшила за људе већ и места која су имала да остваре њихово поправљање. Као реакција на постојећи систем заједничког издржавања казне, у коме је долазило до „криминалне заразе“ случајних кривица са опасним делинквентима, у многим земљама је уведен тзв. ћелиски систем издржавања казни лишења слободе, у коме су осуђеници, држани у самоћи, имали да се поправе доживљавајући морални препород размишљањем о своме делу и кајањем за исто. То је у свему одговарало ондашњем схватању сврхе казне као одмазде и испаштања за учињено дело, чије извршење треба да застраши не само учиниоца већ и остале грађане да не чине кривична дела. Чист облик ћелиског система је био уведен у неким државама САД и Европе, па се зато по њима и назива као филаделфски, пенсилвански и белгиски систем. Према овоме систему осуђеници су за све време издржавања казне држани стално одвојени по ћелијама, чиме је била избегнута опасност дружења са опасним криминалцима. Међутим, у пракси је овај потпуно усамљенички систем показао знатне недостатке, јер је био неподобан за рационалну организацију осуђеничког рада, а сем тога усамљење је доводило до великог броја душевних оболења и самоубиства. „Затвореници су седели, наводи Хентиг, у стотинама ћелија и излазили су на ваздух само на кратку шетњу, коју је требало обављати у ћутању. Било је то као да сваки затвореник живи на некој другој планети. Заједнички живот, основа свих људских односа и сваке цивилизације био је разбијен у стотине малих комада, човек је био потиснут на ступањ непомичног, у камени кавез затвореног принудног пустињака“ (6).

(4) G. Tarde: *La philosophie pénale*, Paris, 1903, c. 484.

(5) J. Pinatel: *Traité élémentaire de science pénitentiaire et de défense sociale*, Paris, 1950, c. XXXV; G. Tarde: *op. cit.*, c. 491.

(6) H. Hentig: *op. cit.*, c. 193.

Да би се уклонили наведени недостаци, у низу земаља се приступило разним комбинацијама између ћелиског и заједничког система извршења казни лишења слободе, који претстављају у ствари два основна и опречна система око којих остали системи само гравитирају (7). У Америци је тако првом половином XIX века уведен тзв. обурнски систем, по коме се усамљење у ћелијама спроводило само ноћу, док су у току дана осуђеници били на заједничком раду али под строгим забраном говора. Искуство је показало знатне недостатке овога „система ћутања“, јер је ипак долазило до штетног утицаја једних затвореника на друге, пошто је било немогуће да се и најстрожијим казнама осујети сваки разговор или договор међу осуђеницима, био овај чак и путем мимике, гестова или куцањем по зидовима. Услед овога се у низу земаља, почев од средине XIX века, уводи један нов тзв. прогресивни систем, по коме се извршење казни лишења слободе дели на три фазе, док другу варијанту овог система претставља тзв. ирски систем, који има четири фазе (8). Ова два система су уведена као најпрактичнија у највећем броју држава. Међутим, они се у пракси нису могли да ослободе недостатака ћелиског и заједничког система издржавања казне. Сем тога, прописивање правила о томе колико времена осуђено лице треба да проведе у појединим фазама извршења казне, доводило је до крутих шаблона који су сметали примењивању таквих мера у току самог извршења, које би најбоље одговарале за поправљање појединих учинилаца. Због поменутих недостатака дошло је до тражења бољих начина извршења казни лишења слободе, а нарочито у току друге половине XIX века, откад се криминалитет у свету почео нагло и све више повећавати међу повратницима и малолетницима, што се приписивало штетном утицају ондашњих затвора. Тако, није прошло ни сто година како је уведена нова казна, а свет се већ био разочарао у њу (9).

2. Са појавом првих криминолошких школа (антрополошке и позитивне) у задњој четврти XIX века, настаје оштра критика до тада владајућег класичног правца у кривичном праву и извршењу казни, који је оглашен као неспособан да сузбије вршење кривичних дела и оптужен за пораст криминалитета у свету. Према Е. Феррију (*E. Ferri*), оснивачу и главном претставнику позитивне школе, савремени кривични прописи, који су сведени на искључиво преовлађивање казни лишења слободе, нису успели у својој служби заштите друштва од кривичних дела, па је зато наступило „банкротство“, „криза“, „слом“ кривичног права и репресије. Услед тога се предлаже увођење новог система кривичног права, који би се на место репресије и казне, као досад, заснивао на превенцији и мерама социјалне заштите, у које спадају: превентивне мере, накнада штете, репресивне мере и елиминаторне мере. Ова би средства била ефикаснија и хуманија од застарелог оружја у арсеналу старог кажњавања, јер би, заснивајући се на

(7) J. Pinatel: *op. cit.*, с. LVII.

(8) По прогресивном систему, у првој фази је строг усамљенички режим по ћелијама, не дуже од годину дана, у другој фази је заједнички рад, а у трећој условни отпуст. Ирски систем, поред наведених три, садржи још једну, четврту фазу, у којој осуђеник пре пуштања на условни отпуст мора да проведе извесно време у тзв. одељењу за слободњаке.

(9) H. Hentig: *op. cit.*, с. 197.

природним, психолошким и социолошким законима, деловала на узроке криминалитета.

Од нарочитог значаја је Феријева критика досадашњег система извршења казни лишења слободе, који се углавном сводио на разне врсте ћелиског система. По њему је ћелиски систем једна од заблуда XIX века и претставља једну од његових основних погрешки. Пре свега, овај систем не може да служи поправљању осуђеника који су поправљиви, јер уместо да ојачава он атрофира или елиминише осећање за друштво и морал, који су већ знатно ослабљени код криминалаца. А затим, он је нехуман јер неминовно доводи до лудила или туберкулозе код осуђеника услед недовољног кретања, ваздуха, исхране и др. Сем тога, ћелиски систем је неефикасан јер осуђеници налазе хиљаде разних скривених и подземних начина да између себе опште. Најзад, овај систем је неједнак не само за разне народе и расе већ и за градско и сеоско становништво једног народа, о чему би требало водити рачуна при организовању затвора. Уколико се појави потреба за примену репресивних и елиминаторних мера, као крајњих у систему мера одбране друштва, ове је најбоље и најподесније изводити у земљорадничким колонијама, у раду на чистом ваздуху, па се зато ове колоније сматрају као идеал и узоран облик за изоловање осуђеника (10).

Наведена учења су претстављала праву револуцију у науци кривичног права, као и у науци о извршењу казни, пенологији, пошто је ова тесно повезана са науком кривичног права, чије основне идеје и поставке преовлађују у њој. Услед тога, развој доктрина и система о извршењу казни тече упоредо са развојем кривичних наука и институција (11). После бурног периода борбе између класичне и позитивне школе, дошло је до појаве читавог низа школа у кривичном праву, међу којима се нарочито истичу социолошка, неокласична, а у новије време школа друштвене одбране. Социолошка, а нарочито неокласична школа су нека врста компромиса између класичне и позитивне школе, јер задржавају казну, а са њоме и казну лишења слободе као основну кривичну санкцију, али поред ове уводе још и мере безбедности, што уствари претставља један мешовит, хибридан систем (12). Сем тога, оне заводе као сврху кажњавања, поред одмазде, још и превенцију, која се нарочито састоји у поправљању и преваспитању учиниоца кривичног дела. Овакво схватање је одиграло значајну улогу у даљем развоју кривичног права и извршења казни и прихваћено је у већини савремених законодавстава. Тако је у кривичном праву, поред репресије, заузела своје место и превенција, па се овој постепено придаје све већа важност. Услед тога се будући развој кривичног права све више креће ка замени казни лишења слободе са мерама ограничења слободе, као што су условна осуда, „пробација“ и др. (13).

(10) E. Ferri: *La sociologie criminelle*, Paris, 1905, с. 305—316, 554—555, 605—608.

(11) J. Pinatel: *op. cit.*, с. LXIX.

(12) P. Cornil: *Les problèmes de droit pénal appliqué et les nouvelles tendances en la matière*, Douzième Congrès pénal et pénitentiaire international, Actes, T. V., с. 509.

(13) Данашња школа друштвене одбране, која у ствари претставља „неопозитивну школу“ (F. Clerc), јесте релативно нова пошто је настала тек после Другог светског рата, па се стога њен стварни утицај још не може да оцени. Међутим, њено учење о завођењу, место досадашњих казни, једног јединственог система мера друштвене одбране које би биле искључиво усмерене на преваспитање и прилагођавање делинквентна људском друштву, уз

Према оваквом стању сматра се да је савремена концепција о казни лишења слободе, њене сврхе и начина извршења, настала из сукоба помених антагонистичких школа и теорија (14). Зато се, за разлику од ранијег периода, данашњи системи кривичног права и извршења казни више не заснивају потпуно и искључиво на учењу једне школе, као што је то био случај са класичном школом. Руководећи се практичним потребама заштите постојећих друштвених односа у једном одређеном друштву, законодавства су примала од науке оне идеје које су боље и потпуније доприниле овој заштити и које су одговарале њиховим погледима на свет. На овај начин се преживели систем кривичног права и извршења казни само поступно допуњавао принципима савремених теориских сазнања, и то у мери у којој су то дозвољавали услови у којима се живи, јавно мњење и правна свест (15).

3. Пошто су казне уопште, а тиме и казне лишења слободе задржане и даље све док их људско друштво у своме развоју не замени неком бољом и погоднијом мером, то је израда рационалнијег система извршења помених казни, који би се заснивао на научној подлози, постала један од основних задатака. Јер, највећи недостатак ранијих система извршења казни био је у томе што су се они заснивали на емпиричкој методи, на обичном искуству, а не на некој научној методи, на посматрању и индукцији. То је настало стога што су казне лишења слободе и затвори уведени пре него што се остварио развој науке о човеку и људском друштву, чији би се подаци могли успешно да користе ради поправке и прилагођавања (реадаптације) људском друштву учинилаца кривичних дела. Отклањање овог недостатка било је сад омогућено тиме што је под утицајем критика позитивне школе, а нарочито са увођењем научне методе у изучавању криминалитета, затим са откривањем његових узрока и налажењем најпогоднијих лекова за његово сузбијање, — настао снажан развој кривичноправних наука, особито криминологије. То је довело до одговарајућег развоја у науци извршења казни која, ради остварења друштвене реактације осуђеника, прилази све више њиховом посматрању, па се на тај начин претвара у примењену криминологију, како би могла да одговори своме новопостављеном задатку друштвене педагогије (16).

Посматрањем осуђеника постепено се долазило до низа драгоцених података који су корисно служили стварању боље организације извршења казни лишења слободе. У овом смислу се показало нарочито значајно проучавање и утврђивање неизбежности утицаја казне лишења слободе на учиниоца кривичног дела, као човека, у погледу његовог прилагођавања друштвеном животу. Међу многобројним радовима посвећеним овом проблему, у новије се време нарочито истиче студија француских пенолога, поднета на Другом међународном конгресу за криминологију 1950 у Паризу, којом су научно потврђени раније наслућивани штетни утицаји што их затвор

поштовање његове личности и достојанства човека, искључујући при томе сваку одмазду и наношење патњи овоме, несумњиво ће убудуће корисно да одигра своју улогу.

(14) P. Amor: *op. cit.*, с. 156.

(15) Др. Катја Водопивец: *Проблем малолетничког преступништва*, Други конгрес правника Југославије, сепарат, 1958, с. 17—18.

(16) J. Pinatel: *op. cit.*, с. LXXVII, 387.

врши на особу која је лишена слободе. Према наведеним пенолозима постоје три основне групе фактора, и то: физичке, психолошке и социјалне природе, који неповољно делују на затворенике, па се ови услед њих поново одају вршењу кривичних дела, због чега се поменути чиниоци могу да сматрају као криминогени (17). Укратко, на осуђенике су у физичком погледу од утицаја рђави хигијенски, санитарни и алиментациони услови живота, услед којих долази до развијања разних болести, а нарочито туберкулозе, за коју је утврђено да проузрокује три пута више смртних случајева у затвору него у слободном животу. У психолошком погледу, затвор доводи до развоја друштвене неприлагодљивости код осуђеника тиме: (а) што је његов психички живот непрестано под принудом и контролом, услед чега се код њега, као одбрана слабијих, јавља притворност, дволичност, лукавост и подмуклост; (б) што лишење слободе још у самом почетку изазива емотивни шок, а доцније и читав низ карцералних психоза и депресивних стања услед губитка слободе, монотоног живота, сексуалног проблема, итд., и (в) што живот у затвору, утврђен до ситница, доводи до аутоматизма, а на дужи рок и до знатног интелектуалног ослабљења, услед чега долази до губитка личне иницијативе и моћи прилагођавања. У друштвеном погледу, лишење слободе изазива у породици осуђеника емотивни шок и осећање стида, а код деце комплекс ниже породичне вредности. За овим долази обично до беде у кући услед губитка зараде затвореног члана, и у 70% случајева до развода брака ако су лишена слободе дужа од две године а супружнике не везују деца. Међутим, најтеже последице се огледају на деци затвореника, јер ова чак и да не живе од туђе помоћи и не падну на улицу, постају неприлагођена животу и антисоцијална, те као бића, која невина пате, изражавају сасвим природно дубоки презир и мржњу према друштву. Према изложеном, тешко ће се моћи остварити поправка и социјална реадаптација осуђеног лица, ако оно приликом извршења казни лишена слободе тешко оболи услед рђавих животних услова у затвору, ако услед аутоматизма у затвору толико интелектуално ослаби да изгуби сваку слободну иницијативу и моћ прилагођавања и ако по изласку из затвора нађе свој дом разорен а децу запуштену и препуштену улици.

Други аутори сматрају да је код осуђеника у психолошком погледу од највећег значаја осећање да су понижени, деградирани и уништени (18). Они се осећају повређени у своме људском достојанству, у својој личној вредности и поштовању самога себе. Затим, они опажају како слабе везе које их спајају са спољним светом, како се њихова нада у будућност све више смањује а морална снага слаби, попушта. Услед тога почињу да се полако предају својој судбини, па су за све време обузети мрачним мислима, суморним стањем, узбудљивим и жалосним осећањем. Поред овога, као посредан криминоген фактор означава се сама реакција јавности на

(17) La prison est-elle un facteur criminel, par la section pénitentiaire française, Actes du IIe Congrès international de Criminologie, Paris, 1955, T. V., c. 165—188.

(18) O. Kinberg: La prison — facteur criminel, Actes du IIe Congrès International de Criminologie, T. V., c. 310—312; A. Lüscher: La prison est-elle un facteur criminel? — L'exécution de la peine, „Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht“, 1952, H. I, c. 112.

осуду затвора. Са увођењем условне осуде искуство је показало да јавност прави разлику између појединих врста осуда. Док особа која је условно осуђена нема уопште неких великих тешкоћа да задржи или нађе своје место у друштву, па ма какве природе било њено дело, дотле се учинилац који је осуђен на казну лишења слободе и ову издржао, сукобљава на сваком кораку са великим сметњама. Према овоме је очигледно да сам додир са затвором оставља неизбрисиву њагу на осуђенику и после издржане казне. Зато многи затвореници оправдано говоре да права казна за њих почиње тек са изласком из затвора. Из овога излази да је само лишење слободе по себи нечасно а не кривично дело, и да због таквог држања јавности затвор посредно доприноси генези криминалитета, стварајући за отпуштеног осуђеника такве друштвене тешкоће које он понекад не може да савлада и услед њих поново пада у криминал.

Многи савремени пенолози истичу да казна лишења слободе има известан парадокс (19). Овај парадокс се састоји у томе што се учинилац кривичног дела, који је у основи једно друштвено неприлагодљиво биће, повлачи из слободног живота и држи у затвору да би се друштвено реадaptирао. Међутим, баш овим издвајањем он још више постаје неприлагодљив, јер у затвору добија особине супротне онима које постоје у слободној заједници у коју треба да се врати. По наведеним ауторима се сматра као утврђено да су око три четвртине учинилаца кривичних дела лица која нису друштвено прилагођена, чему се углавном и приписује пресудан удео у вршењу кривичних дела. Зато се, приликом извршења казни лишења слободе, и поставља као основни задатак прилагођавање осуђеника друштвеном животу. Због овога се данас и сматра да циљ казне може да буде само реадaptација неприлагођеног (20). Међутим, овоме је задатку противно то што се такве особе потпуно издвајају из друштва и прекидају сваку везу са њим, па под утицајем принуде, аутоматизма, диригизма, вређањима људског достојанства и другим штетним утицајима који прате лишење слободе, добијају постепено такве навике и особине које су у основи противне онима које су потребне за живот у друштву, у које треба да се врате по изласку из затвора. Услед тога, лица лишена слободе постају још више друштвено неприлагодљива и непријатељски расположена према заједници, па се после повратка на слободу велики број поново одаје вршењу кривичних дела. Поменути процес који код многих осуђеника настаје описала је лепо једна осуђеница на следећи начин: „Човек у затвору постаје управо противно од онога што треба да буде. Постаје асоцијалан. Кад је једном искључен из друштва, почиње се и сам отуђивати. Одвикава се одговорности, јер је овде и нема. Она се и не жели више. Учи се злобној, подмуклој мржњи према угњетачу, постаје лицемер, учи се крађи, ако то већ није умео“ (21).

(19) Ch. Germain: *Les nouvelles tendances du système pénitentiaire français, Les grands systèmes pénitentiaires actuels*, Paris, 1955, T. X., c. 340; P. Cornil: *op. cit.*, c. 521; H. Poupet: *La probation des délinquants adultes en France*, Paris, 1956, c. 2, 21.

(20) A. Molinaro: *Les grands problèmes actuels du droit pénal*, „Revue internationale de droit comparé“, 1949, N. 1—2, c. 53.

(21) H. Hentig: *op. cit.*, c. 341.

Даље је запажено да код многих осуђеника постоји извесно стање страха у погледу своје будућности, које је уочи пуштања на слободу утолико веће уколико су они били мање припремљени за повратак у друштвени живот и уколико је њихов додир са спољним светом био мањи а лишење слободе дуже трајало. Услед тога нису ретки случајеви да поједини затвореници не желе да буду пуштени на слободу и чак моле да их не пусте, па кад то не успеју, чине покушај бегства или врше неко кривично дело да би добили нову казну. Поједини аутори ову појаву „одбачености“, изазвану затворском средином, називају: *prizonization* (Clemmer), *institutionalization* (Lawes), *démotériophilie* (Ley) (22). „Ми смо кажњеника повијали и натезали, наводи Хентиг, све док није подешен био за Прокрустову постељу завода. Сада пак он није подешен за спољни живот [...] бацити га нагло натраг у слободу, било би ново неопростиво неразумевање“ (23).

Као сметањ прилагођавања затвореника будућем слободном животу, наводи се затим губитак личне иницијативе у затвору и стварање психичког аутоматизма, услед настојања да се све до ситница одреди у животу и раду осуђеника, почев од часа устајања па све до часа за спавање, при чему једино њихови снови нису прописани и дириговани. Сем тога, сматра се да услед дугогодишњег лишења слободе код затвореника наступа атрофија осећајног живота која доводи до неке врсте унутарње окамењености. Одмакли ступањ ове обамрлости Хентиг наводи у примеру једног руског револуционара, који се после дугих година затвора више није радовао отпуштању, па је изјавио: „Ја ништа не осећам, као да сам од дрвета“. Психички живот, сматра Хентиг, с безбројним својим реакцијама изгорео је и од свега је преостала још само „шачица пепела“ (24).

За овим се износи да преваспитању и ресоцијализацији осуђеника у великој мери наноси штету контрадикција која постоји између застрашења и преваспитања као сврха кажњавања и извршења казни (25). Ова противречност настаје стога што законодавства одређују да је сврха кажњавања у исто време како застрашење учиниоца да не чини више кривична дела, тако и његово поправљање. То је произашло као резултат сукоба двеју антагонистичких концепција о сврси казне, који у теорији још није сасвим решен, па су законодавства услед тога била принуђена да прибегну једном мешовитом решењу при одређивању поменуте сврхе. Међутим, ова два циља не могу се остварити једном истом мером, пошто је педагошки немогуће да се васпитно делује на једно људско биће, па тиме и на осуђеника, ако се оно у исто време застрашује или му се наносе патње и болови. По схватању савремених пенолога, право је чудо како наведени противречни циљеви могу заједно да постоје. Према њима, законодавства треба прецизније да изразе своју мисао и да престану једном да у исто време теже застрашењу и преваспитању делинквената, пошто тражећи истовремено оба циља, ризикују да не остваре ниједан (26).

(22) H. Hentig: op. cit., c. 208; Actes du IIe Congrès international de Criminologie, c. 175.

(23) H. Hentig: op. cit., c. 208.

(24) H. Hentig: op. cit., c. 231.

(25) P. Cornil: op. cit., c. 511—512, 521; H. Poupet: op. cit., c. 4.

(26) P. Cornil: op. cit., c. 512.

4. Користећи податке и искуства о утицају казне лишења слободе на учиниоца кривичног дела као човека и члана друштвене заједнице, приступило се истраживању и организовању подеснијих метода њеног извршења и поступања са делинквентима да би се на неки начин отстранила штетна дејства која ова казна има. Овим се проблемом деценијама бавио велики број правника, пенолога, педагога, психолога, психијатара и социолога који су дали корисне предлоге у прилог његовог решења, али се није могло доћи до заједничког и потпуног решења, јер се показало као тешко и скоро нерешиво питање да се извршење казне лишења слободе организује тако да не доведе до читавог низа нежељених последица које ни најразличитија средства нису могла да отстрани.

Услед овога су поједини социолози, као Сидни и Беатрис Веб (*Sidney и Beatrice Webb*), после дужег испитивања целог проблема, изразили дубоку сумњу да људски ум може да пронађе такав затвор који осим тела не би озбиљно рањавао и душу већине затвореника. Због тога они сматрају да ће као најпрактичнија и најохрабљујућа реформа затвора бити ако се људи држе потпуно изван затвора (27). Други пак, међу којима се нарочито истичу криминолози Бернс и Титерс (*Barnes и Teeters*), подвлаче да затвор не може бити инструмент друштвене реадаптације јер је негација друштвеног живота (28).

Неповољни утицаји казне лишења слободе на осуђенике и тешкоће на које се наилазило приликом њиховог отклањања довеле су дотле да се поставило питање да ли је затвор криминогени фактор или не, па ако јесте, да ли га треба укинути или не. Ово је питање мучило све оне који су се њиме бавили, па је било чак и предмет посебног проучавања и расправљања на Другом међународном конгресу за криминологију 1950 у Паризу. Из поднетих радова и опширне дискусије која се на Конгресу водила може се сматрати да је преовладало мишљење да затвор сам по себи није криминогени фактор, али да се може као такав појавити. Сматра се да све зависи од саме организације затвора и метода поступања са затвореницима, а нарочито од искреног настојања да се отклоне или бар ублаже постојеће тегобе и сметње живота у затвору, како би се исти учинио што сношљивијим. Полазећи од овога, затвор може да буде више или мање криминогени фактор, као што је то по једногласној оцени у великој мери класичан затвор, затвор репресивног типа у коме постоје сва могућа штетна дејства физичке, психолошке и социјалне природе, како је то изложено у раније поменутој студији француских пенолога. Међутим, затвор новог, реедукативног типа, који служи друштвеном прилагођавању осуђеника и у коме се изводе корените реформе да би се у највећој мери отклонили поменути штетни утицаји, не може се сматрати као чинилац који доводи до поновног вршења кривичних дела. Према оваквом стању ствари, затвор класичног типа треба да се укине јер су потпуно утврђена његова штетна, криминогена дејства. Напротив, затвор новог, савременог

(27) L. Fox: Le système pénitentiaire de la Grande-Bretagne, Les grands systèmes, T. VI, c. 191.

(28) H. Barnes and N. Teeters: op. cit., c. 585—587. По овим ауторима, затвор као такав треба да се укине, али би се могао само задржати као дијагностички центар, и то за краће време које би било потребно за одређивање одговарајућег поступања са осуђеницима (c. 589—590).

типа не може да се укине јер у данашњим условима још постоје потребе за његово постојање. Само, да би са успехом могао да оствари постављен задатак, савремен затвор треба још више развити како би се, поред установа затвореног типа, увеле и установе отвореног и полуотвореног типа, које би га још више приближиле друштвеном животу и омогућиле најповољније услове за друштвену реадaptацију затвореника (29).

У развоју савременог система извршења казни лишења слободе значајну улогу је одиграла Међународна комисија за кривично право и казнене заводе. Ова је комисија у времену од 1872 до 1950 организовала два наест међународних конгреса, на којима се, користећи заједничка искуства и достигнућа науке, тежило да се пронађу заједничке и опште мере за сузбијање криминалитета и за поступање са преступницима. Међу најзначајнија дела поменуте комисије је дугогодишњи рад на изради правила за поступање са учиниоцима кривичних дела, који су под називом „Скуп правила о поступању са затвореницима“ одобрена од стране Друштва народа резолуцијом из 1934. Друго важно дело је разматрање о отвореним казнено-поправним установама на дванаестом конгресу у Хагу 1950, када је донета посебна резолуција која је послужила као основа за даљи развој казнено-поправних установа. После преноса функција Међународне комисије за кривично право и казнене заводе на Уједињене нације, извршеног 1950, проблемима извршења казни лишења слободе бавио се Први конгрес Уједињених нација за сузбијање злочина и за поступање са преступницима, који је одржан у Женеви 1955.

На овом конгресу, на коме је учествовала и наша земља, поред проблема сузбијања малолетничког преступништва, расправљана су нека основна питања извршења казни лишења слободе, међу која спадају: (а) скуп минималних правила за поступање са затвореницима, (б) регрутовање, стручно образовање и статус особља казних завода, (в) отворене казнене и поправне установе, и (г) рад у казним заводима. Треба подвући да је од највеће важности што је на Конгресу дошло до видног израза схватање да се основна сврха казне састоји у преваспитању осуђеника и њиховом повратку у друштво а не у њиховом испаштању и некој одмазди за учињено дело. Сматра се да се на овај начин може најбоље остварити заштита друштва од криминалитета, што у крајњој линији и јесте сврха и оправдање мера лишења слободе (30). Да би се постигла наведена сврха, потребно је да се систем извршења казни постави на извесна одређена начела која ће претстављати његове чврсте основе. Зато се у „руководним принципима“ минималних правила излажу таква начела, међу којима се нарочито истичу: (1) Време лишења слободе треба искористити и поступање са затвореницима подесити тако да ови, кад их пуне на слободу, буду не само жељни већ и способни да живе поштујући закон, као и да се старају о својим потребама. (2) У том циљу, режим извршења казне треба да користи сва поправна, васпитна, морална и друга средства и све облике

(29) Actes du IIe Congrès international de Criminologie, T. V., c. 324—388, а нарочито с. 324—325, 351, 354, 358—360, 369, 385—386, 388.

(30) О раду, значају и одлукама Конгреса видети детаљније: Никола Срзентић: Први конгрес Уједињених нација за сузбијање злочина и за поступање са преступницима, „Архив“, 1956, бр. 4, с. 475—492.

помоћи којима располаже. (3) Режим извршења казни треба да тежи смањењу разлика које постоје између живота у затвору и слободног живота, уколико те разлике покажу тежњу да код затвореника ослабе смисао за одговорност или поштовање достојанства своје личности. (4) Пре него што буде казна издржана, ваља предузети потребне мере које ће обезбедити затворенику постепен повратак у друштвени живот. (5) При поступању са затвореницима не треба наглашавати њихово искључење из друштва већ непрестано истицати чињеницу да су они и даље његови чланови. Због тога ваља прибегавати сарадњи са друштвеним организацијама, како би се пружила помоћ особљу казних завода у њиховом задатку рекласирања затвореника.

Од важности је такође што је на Конгресу подвучено начело хуманог поступања са затвореницима. Полазећи од поставке да је лишење слободе једна тешка мера самим тим што одузима појединцу једно од основних права човека да слободно располаже својом личношћу, дошло се до закључка да систем извршења казне не сме да повећава патње затворенику које су везане за такав положај већ је потребно да се предузму све мере да му живот у затвору буде подношљив и у складу са достојанством човека. — Сем тога, од нарочитог су значаја закључци: (1) Да примена ових начела захтева индивидуализацију поступања и еластичан систем класификације затвореника у групе, при чему је пожељно да те групе буду смештене у одвојене заводе где ће свака група моћи да добије одговарајуће поступање. (2) Што се тиче обезбеђења, ови заводи не треба да имају једнако обезбеђење за сваку групу. Треба желети да се предвиде степени обезбеђења према потребама различитих група. (3) Отворени заводи стварају за брижљиво изабране затворенике најповољније услове за њихово рекласирање, пошто не предвиђају материјалне мере обезбеђења против бекства него се у том погледу ослањају на самодисциплину затвореника (31).

Може се уопште рећи да се значај препорука (закључака) Првог конгреса по расправљаним питањима не састоји само у постављању принципа и правила добре организације извршења казни и поступања са затвореницима, користећи се при томе схватањима данас опште прихваћеним у науци о основним поставкама најбољих савремених система. Њихов се значај састоји нарочито у постављању једног савременог, на научним основама заснованог правца казнене политике једне државе. Поменуте препоруке, с обзиром на целисходност предложених решења и убедљивости аргументације која је употребљена за поједина питања, могле би корисно да утичу на законодавства појединих земаља, као и на развијање њихове праксе у области извршења казни лишења слободе. Стога, усвајање наведених препорука од стране појединих земаља претстављаће знатан допринос борби противу криминалитета (32).

Треба поминути, најзад, да је поред изложеног покрета у теорији важну улогу одиграла и сама администрација извршења казни, односно

(31) Према дефиницији, усвојеној на Конгресу, отворене казнено-правне установе карактеришу два обележја: (1) одсуство материјалних и физичких обезбеђења против бекства, као што су зидови, браве, решетке, наоружани чувари и сл. и (2) режим заснован на добровољној дисциплини и осећању одговорности затвореника према заједници у којој живе.

(32) Никола Срзентић: *op. cit.*, с. 483.

пракса у развоју извршења казни и решавању постављених проблема. Она је често сама уводила поједине реформе које су се кроз искуство показале као добре и корисне за поправљање осуђеника. Нису ретки случајеви да је баш пракса била носилац напредних идеја у овом погледу и да су се људи из праксе највише залагали за њихово увођење, као што је то, на пример, био случај са отвореним казнено-поправним установама. На поменутих конгресима у Хагу и Женеви управници чувених завода у свету били су најватреније присталице ових установа и других савремених институција. Чак и само истицање поправке и реадапације осуђеника, као основне сврхе кажњавања и извршења казни, има да захвали можда више људима из праксе и пенолозима него теоретичарима и правницима који су у приличном броју заступали идеју одмазде и застрашења. Преовлађивање једне или друге идеје или њихова комбинација често је зависила од броја пенолога и правника као учесника у дискусијама.

5. Наведени покрети у теорији и пракси су изазвали одговарајуће покрете у законодавствима целог света, која су у току XX века, а нарочито после Другог светског рата, све више усмеравала извршење казни лишења слободе на преваспитавање и друштвено прилагођавање затвореника. Колики се значај придавао новим идејама види се по томе што су оне дошле до изражаја у уставима појединих држава. Тако је још 1889 у уставу државе Вајоминг у САД проглашено да кривични закони имају за циљ поправку кривца и заштиту од злочина. Нешто доцније су поједине државе Латинске Америке, као Никарагуа, Уругвај, Аргентина и др., у својим уставима одредиле да је сврха извршења казни у оспособљавању за рад и моралном уздизању окривљеника. Недавно, Немачка демократска република у свом Уставу (чл. 137) означава поправљање и преваспитање осуђеника као циљ извршења казне, док Италија у Уставу (чл. 27) одређује као циљ поправљање учиниоца кривичног дела и хумано извршење казни (33).

Савремени кривични законици заступају и садрже све више нове идеје о извршењу казни лишења слободе. У овоме се нарочито истичу швајцарски из 1937, шведски из 1945 и наш Кривични законик из 1951. Швајцарски законик у чл. 37 одређује да се казне лишења слободе извршавају на начин како би се остварила васпитна улога и припреми повратак осуђеника у слободан живот. Шведски законик у чл. 24 прописује да се осуђеник запосли таквим радом који ће ићи на руку његовом прилагођавању друштвеном животу, избегавајући у што већој могућној мери штетна дејства затвора. Наш Кривични законик, који одређује као сврху кажњавања (чл. 3) на првом месту спречавање друштвене опасне делатности, затим спречавање учиниоца да не чини кривична дела и његово поправљање, изрично прописује да се у извршењу казне не смеју осуђеном лицу нанети телесне патње, нити вређати његово људско достојанство (чл. 51). У осталим прописима (чл. 52—60), који садрже опште одредбе о извршењу казни, регулисана су основна начела о правима и дужностима осуђених за време издржавања казне. Услед овога је наш Кривични законик

(33) *Méthodes modernes de traitement pénitentiaire*, издала Fondation internationale pénale et pénitentiaire., 1955, с. 22—27.

добило признање у значајној публикацији коју је издала *Fondation internationale pénale et pénitentiaire* да у прописима који се односе на извршење казне садржи читав низ општих директива, које постављају нов оквир казнено-поправног поступања и организују извршење казне на основу самог појма поступања (34).

Поред кривичних законика, донет је још читав низ закона, уредаба и правилника о извршењу казни који су непосредно или посредно уносили извесне измене у застарелим системима или вршили њихове корените промене. Овде долазе закони из 1908 у Јапану, 1913 у Шпанији, 1933 у Аргентини, 1934 у Колумбији, 1936 у Португалији, итд., који су знатно изменили начин извршења казни и поступање са делинквентима. Од закона који су посредно регулисали материју извршења казни треба поменути чувени белгиски закон друштвене одбране из 1936 и енглески *Criminal Justice Act* из 1948 који се заснива на савременим схватањима о поступку са осуђеницима. Међу овим законима истиче се наш закон о извршењу казни, мера безбедности и васпитно-поправних мера из 1951, који садржи разраду основних начела законитости, хуманости и индивидуализације поступања.

Кад се проуче савремени системи извршења казни лишења слободе у свету, као и код нас, опажа се да су њихова организација и делатност постављени тако да се што боље оствари поправљање учиниоца кривичног дела и његово прилагођавање друштвеном животу. За постизање овога циља у свету се све више напуштају ћелијски системи или се коренито преображавају, као што је случај са прогресивним системом, па се постепено прелази на режим који се приближава систему заједничког издржавања казни (35). Тако је извршење казни лишења слободе у свом развоју прошло од заједничког издржавања казне ка разним ћелијским системима, да би се поново вратило на систем заједничког издржавања казне. Ради избегавања штетних дејстава овога система, а нарочито неповољних утицаја од стране појединих делинквената, као и ради предузимања потребних мера према осуђеницима, приступа се класификацији осуђеника и специјализацији установа за извршење казне (36). За овим се одређује и спроводи одговарајући начин поступања према појединим делинквентима и њиховој групи, за који се сматра да је најпогоднији за њихово поправљање и ресоцијализацију (тзв. индивидуализација извршења казне). Да би се све ово остварило неопходно је потребно да се претходно добро упозна личност окривљеника, његов ранији живот, прилике и узорци због којих је учинио кривично дело, пошто се тек онда може да одреди у коју групу спада осуђеник, у какву установу треба га сместити. Зато се данас све више прилази посматрању личности осуђеника, и које мере предузети ради његовог

(34) *Méthodes modernes de traitement pénitentiaire*, с. 24.

(35) P. Cornil: op. cit., с. 519—520. Le système pénitentiaire belge (J. Dupréel), с. 162; Cinquante ans d'histoire du droit pénal dans le monde: Suède (I. Strahl) с. 526; Pays-Bas (F. Hollander) с. 503, „Revue de droit pénal et de criminologie”, publication jubilaire, 1907—1957.

(36) Класификација осуђеника је њихова деоба у одвојене групе према личним особинама, владању, врсти кривичног дела, као и према мерама за преваспитање које се могу заједнички применити на целу групу. А специјализација установа је одређивање појединих установа за смештај искључиво једне одређене категорије осуђеника, као, например, установе за малолетне и пунолетне, примарне делинквенте и рецидивисте, здраве и болесне, мушке и женске, за општа и политичка кривична дела, итд.

поправљања, те се проучавање учиниоца кривичног дела појављује као нужан предуслов за класификацију осуђеника, специјализацију установа и индивидуализацију поступања. Ако се не узму у обзир учиниоци кривичних дела, њихове класификације и специјализације казнено-поправних установа, не може се успешно остварити ни њихова ресоцијализација (37).

У нашој новој држави, насупрот ћелиском (ирском) систему старе државе, заведен је одмах после ослобођења систем заједничког издржавања казне, са распоређивањем (класификацијом) осуђеника у засебне групе. Овај је систем у пракси показао добре резултате, па га Кривични законик из 1951, са изменама и допунама из 1959, и закон о извршењу казни из 1951 и даље задржавају и разрађују. Нацрт новог закона о извршењу казни задржава такође овај систем, али поред класификације осуђеника поклања особиту пажњу био-психо-социјалном испитивању њихове личности. Сем тога, у нацрту се поред општих казнено-поправних установа, предвиђа оснивање посебних, специјалних установа као што су: казнено-поправни дом за младе осуђенике, казнено-поправни дом за повратнике, здравствени казнено-поправни дом, отворена установа и казнено-поправни дом за малолетнике, док се оставља могућност оснивања и других посебних домова за поједине категорије осуђених лица.

Приликом проучавања савремених система и установа извршења казни лишења слободе, у теорији се сматра да је специјализација казнено-поправних установа једна од тенденција њиховог развоја (38). Као остале тенденције овога развоја појављују се: (1) завођење отворених казнено-поправних установа, које се по своме духу битно разликују од установа старог типа; (2) извођење разних комбинација између режима затвора и слободе, тзв. *semi-liberté*; (3) постепено редуцирање старих затвора (затвора класичног типа) у корист установа новог типа; и (4) постепено ишчезавање старог система, чије су установе користиле нове идеје и на крају еволуције њихова замена новим системом. Сходно оваквом развоју ранија деоба казнено-поправних установа по врсти казне која се у њима издржава (као например, установе за робију, строги затвор, обичан затвор и сл.) постепено ишчезава и све се више замењује деобом која се заснива на личности затвореника, на основу њиховог испитивања и класификације. Сем тога, по новом схватању се сматра да су мере сигурности и обезбеђења против бекства осуђеника неопходне једино уколико су потребне за обезбеђење друштва и уколико су корисне за преваспитање осуђеника. Отуда се код затвореника, за које постоји бојазан од бекства и поновног вршења кривичних дела, појављује потреба максималног обезбеђења како у наведеном интересу друштва, тако и осуђеника. Напротив, за оне категорије затвореника где не постоји оваква бојазан, а поједини аутори тврде да овамо спада најмање три четвртине осуђеника, треба да се заведе средње или чак минимално осигурање, јер је максимално непотребно и скупо, а сем тога и штетно за њихово прилагођавање друштвеном животу. Полазећи од овог критеријума, све установе за извршење казни лишења слободе треба да се

(37) J. Pinatel: Les nouveaux horizons de la réforme pénitentiaire, „Revue internationale de droit pénal”, 1949, N. 2, c. 228; Méthodes modernes de traitement pénitentiaire, c. 29.

(38) Ibidem, c. 68—87.

деле углавном на три групе и то на: (1) затворене установе или установе са максималном сигурношћу и обезбеђењем против бекства, (2) полу-отворене установе или установе са средњим степеном сигурности и обезбеђења, тзв. *semi-ouvert*, и (3) отворене установе или установе са минималним степеном сигурности и обезбеђења. У многим земљама данас је усвојена оваква деоба (39), а савременост једне установе се цени по томе уколико су из ње ишчезли некорисни елементи патње и бола, без обзира на степен сигурности који она има, па се као савремена сада сматра и једна установа са максималним обезбеђењем. Од наведених уснова, отворене установе су најкарактеристичније и најважније за данашње доба, јер одговарају новом схватању лишења слободе, по коме оно треба да служи поправљању и друштвеном прилагођавању осуђеника а не њиховом кажњавању. Услед тога ове установе настоје да у материјалном и психолошком погледу поставе затворенике у атмосферу која је што је могуће ближе животу на слободи. Тиме је са отвореним установама створена чврста подлога за наступање нове ере у извршењу казни лишења слободе, у којој ће доношење патњи и бола затвореницима потпуно ишчезнути. Стога отворене установе имају обељеже праве револуционарне појаве за класичан састем затвора.

Овакав развој савремених система и уснова извршења казни лишења слободе настао је услед тога што у стварности постоји коегзистенција између старе и нове концепције о извршењу поменутих казни (40). До ове коегзистенције је дошло што је на основу искуства и података науке постало јасно свима, па и присталицама класичног схватања, да лишење слободе извођено у затворима старог типа претставља криминогени фактор из раније наведених разлога. Да би се ово стање отклонило, нужно је било да се изведу погребне реформе старог начина извршења казне. Само, док су присталице савремене концепције биле за корениту, револуционарну измену постојећег начина извршења казни, дотле су присталице класичног схватања биле једино за извесне реформе које се појављују као нужне. Услед овога је настала борба супротних погледа, која је довела до коегзистенције оба схватања, те садашњи лик уснова и система извршења казни има прилично сложену и конфузну слику, што је чест случај у прелазним периодима, као што је и овај у коме се данас налази извршење казни лишења слободе. Коегзистенција се овде појавила као неопходна, јер је услед навирања нових идеја о извршењу казни било немогуће да се брзо створе нови и потребни инструменти за њихово остварење. Зато су почеле да се користе, али у новом духу, установе створене од старог режима и у старом духу. Присталице пак класичног правца, свесни застарелости својих институција, пристали су на увођење нових идеја, јер су углавном задржали били своје основне установе и позиције. Међутим, само увођење појединих нових идеја, иако у старим оквирима, по себи претставља њихов преображај који неминовно доводи до измене класичних уснова и система извршења казни, као и до њиховог даљег развоја, како је то напред наведено. Ово утолико пре, што дух савремених концепција, које казну лишења слободе сматрају само као једно средство за друштвену реадaptацију осуђеника, тежи све

(39) Ibidem, c. 78, 144; H. Barnes and N. Teeters: op. cit., c. 441—448.

(40) Méthodes modernes etc., c. 67—68, 103.

дубље да продре у класичну организацију, којој постепено доноси нове облике и изузетке пре него што сасвим овлада њоме и потпуно је замени.

6. Напуштањем ћелијских система или њиховим реформама, уколико су негде још задржани (као они прогресивног типа), настала је могућност да се живот и рад у затвору приближе условима живота и рада у слободном друштву, пошто „заједнички живот, основица свих људских односа и сваке цивилизације“, није више био „раздробљен у стотине малих комада“ (Хентиг) као раније. Међутим, као што је изнето, само увођење система заједничког издржавања казне није било довољно, јер се појавило као неопходно да се у њему организује читав низ инструмената, као што су испитивање учинилаца кривичних дела, њихова категоризација и специјализација установа, како би могла да се обави успешно њихова реадаптација. После овога, више организационог питања, као најважнији проблем се поставио: чиме, каквим средствима и поступањем се може осуђеник поправити, односно код њега створити воља и способност да по изласку из затвора води добар и користан живот. Данас је опште усвојено да се то може да оствари: (1) осуђеничким радом, (2) образовањем осуђеника, (3) личним утицајем особља затвора, и (4) коришћењем сваке прилике да се у осуђенику развије осећање личне одговорности. Наведена средства се обилно користе сада при извршењу казни лишења слободе, па се нарочито овде поклања пажња одржавању породичних и брачних веза, као и односа са спољним светом (посете пријатеља, хуманих установа и сл.). Затим се особито води брига за одржавање телесне културе затвореника путем разних спортова, а духовне културе читањем књига, дневне штампе, слушањем радија, гледањем филмова, учешћем у разним позоришним, музичким, хорским секцијама и другим приредбама (41). Сем тога се већа пажња поклања условном отпусту осуђеника и предузимању извесних пост-пеналних мера, под којим се подразумевају мере ради заштите отпуштених осуђеника, односно ослобођеника (*patronage des libérés*). Условним отпустом се постиже не само потстицање осуђеника на поправљање, стављањем у изглед да ће се пустити на слободу ако се буду добро владали за време издржавања казне, већ и то да се отпуштени осуђеници труде да радом и добрим понашањем поново укључе у друштво за све време док траје условни отпуст. То је од изванредне важности, јер је утврђено да је најкритичније за осуђенике време одмах после њиховог пуштања на слободу. Ради спречавања поновног вршења кривичних дела и остварења пуне ресоцијализације осуђеника, пост-пеналне мере претстављају веома користан инструмент за њихову заштиту услед одсуства потребних средстава за нов живот, губитка радног или службеног места и неповерења јавности према њима приликом тражења запослења.

Према изложеном се може рећи да се данас придаје највећа важност осуђеничком раду, а затим њиховом стручном и културно-васпитном подизању. Услед овога је дошло до одговарајућег преображаја у схватању улоге и значаја осуђеничког рада, као и особља у казнено-поправним уста-

(41) L. Fox: Le système pénitentiaire de la Grande-Bretagne d'après le Criminal Justice Act de 1948, Les grands systèmes etc., T. X., c. 312; Ch. Germain: Les nouvelles tendances du système pénitentiaire français, у истој публикацији, T. X., c. 341—342.

новама. Насупрот ранијем схватању, по коме рад осуђеника претставља допунски елемент казне и има репресиван карактер, сада се овај рад сматра као најпогоднија метода за друштвено прилагођавање учиниоца кривичних дела и као најбоље средство за њихово оспособљавање за користан живот на слободи. Овај рад „има за циљ да осуђеног привикне друштвеној и радној дисциплини, да га оспособи за услове заједничког живота, као и да учврсти оне његове карактерне особине које ће га одвратити од поновног чињења кривичних дела. Стога ће се упослење осуђеног вршити на радовима који ће на њега најповољније васпитно деловати“ — наводи се у правилнику о кућном реду у казнено-поправним домовима (чл. 59). У складу са оваквим схватањем рада, настале су одговарајуће промене у погледу његове организације, награде за рад и одређивање врсте рада за поједине затворенике. Слично овоме, промене у сврси и начину извршења казне довеле су до преображаја и у погледу особља казнено-поправних установа. Ови су од обичних чувара (стражара) постали васпитачи затвореника и органи једне важне друштвене службе, која захтева стручност, потребно образовање и хармоничну сарадњу свих својих чланова. Оваква ситуација ствара читав низ проблема који се односе на регрутовање и стручно образовање службеника у казнено-поправним домовима, због чега проблем кадрова, којима ће бити поверено извршење казне, заузима видно место кад се говори о било којем систему извршења казни лишења слободе. Правилно и добро функционисање појединих система зависи углавном од честитости поменутог особља, његове човечности у поступању са људима, његових личних особина и стручних способности. Зато јавност о свему томе треба да буде обавештена, како би ова служба добила своје право место и признање у друштву.

У нашем законодавству (чл. 53—57 закона о извршењу казне) као мере за поправљање и ресоцијализацију осуђеника изрично се предвиђају: рад у индустријским предузећима, занатским радионицама или економијама, изучавање заната, похађање културно-просветних, васпитних и фискултурних курсева. Ради спровођења ових мера у свакој казнено-поправној установи се организују: (1) индустријска предузећа, занатске радионице и економије кроз које осуђена лица стичу радне навике и дисциплину рада; (2) стручне, занатске и пољопривредне школе и курсеви за осуђенике без стручних квалификација; (3) курсеви за опште образовање и течајеви за неписмене; (4) културно-просветна, васпитна и фискултурна настава за све осуђенике, и (5) библиотека за позајмицу књига осуђеницима. За спровођење наставно-просветне, васпитне и фискултурне наставе у казнено-поправним установама постоји група васпитача, а ради правилног праћења живота и рада осуђених за време издржавања казне, као и ради праћења дејства мера за преваспитање, води се за сваког осуђеног лични лист. Осим тога, осуђеницима су законом загарантована извесна права, као право на накнаду за рад, на бесплатну здравствену заштиту и социјално осигурање на случај несреће при раду, на писмено општење са свим државним органима ради заштите својих права, на дописивање и примање посета чланова уже породице, а других лица само по одобрењу, као и на пријем писама и пакета. У нацрту новог закона о извршењу казне, међу осталим

мерама које ће повољно деловати на живот и рад осуђеника, нарочито се истиче увођење годишњег одмора за осуђенике и могућност прекида извршења казне. А шире завођење отворених установа, које су предвиђене будућим законом, још више ће допринети социјалном прилагођавању за бржљиво одабране затворенике, јер данас у нашој држави постоје само две такве установе, и то у Пули (НР. Хрватска) и Брестаници (НР. Словенија), као и једна полуотворена у Сиску, које су као експерименталне установе дале досад веома повољне резултате (42). Од значаја је што се у нацрту закона о извршењу казни поклања већа пажња условном отпусту, а нарочито организовању помоћи од стране друштвене заједнице свим осуђеним лицима која су отпуштена из казнено-поправних установа и којима је то потребно ради што бржег укључивања у редован живот на слободи. При овоме се настоји да се избегну раније погрешке, које су некад чинила разна друштва за помоћ отпуштеним затвореницима, па се поменута помоћ предвиђа у привременом смештају и обезбеђењу исхране, у обезбеђењу нужног лечења, у проналажењу подесног запослења, у организовању довршења започетог стручног оспособљавања и у давању новчаних износа за подмирење најнужнијих потреба, а у већим индустријским центрима основаче се прихватилишта за смештај лица отпуштених са издржавања казне, која нису могла да се упосле и сместе по изласку на слободу. Поред овога, укидање казне ограничења грађанских права према изменама и допунама за Кривични законик из 1959 још више ће допринети стварној рехабилитацији осуђених лица, пошто се ова враћају у друштво као његови пуноправни чланови, који имају право на рад и као сви остали грађани могућност за бољи живот и редовно напредовање.

Наведеним излагањем нису дефинитивно исцрпљена сва средства којима се може постићи поправљање осуђеника и отклонити штетна дејства лишења слободе. У овом погледу развој непрестано креће напред, па се стога у поменутим „руководним начелима“ из минималних правила на Првом међународном конгресу препоручује да се у поступању са делинквентима користе сва поправна, васпитна, морална и друга средства и сви облици помоћи којима се располаже. Приликом обиласка појединих казнено-поправних домова код нас, примећено је да су неки домови (као например, у Нишу, Пули, Брестаници) почели да примењују извесне облике самоуправе осуђеника у њиховом животу и раду, који се тиме још више приближава и саображава онима на слободи. Иако је све још у развоју, постигнути су већ значајнији успеси у производњи, васпитању и дисциплини осуђеника. За многе осуђенике нарочито оне који се налазе дуже година на издржавању казне и слабо познају нашу стварност, осуђеничка самоуправа је истовремено и практична школа у којој проширују видик свога знања о радничком и друштвеном самоуправљању у нашој заједници. Тиме осуђеничка самоуправа има и свој морално-политички значај, јер одржава затворенике у додиру са развитком нашег друштва, те се сваки појединац може још више осетити његовим чланом. Сем тога самоуправом се осуђеницима пружа прилика да корисним и марљивим радом себе оправдају пред дру-

(42) Други конгрес правника Југославије: Проблеми и принципи казнене политике, сепарат, 1958, с. 29.

штвом за оно што су учинили и да у знатној мери поправе свој положај. Највећи пак значај осуђеничке самоуправе је у томе што она стварно оспособљава осуђенике за живот и ствара од њих свесне градитеље новог друштва а не његове пасивне посматраче, неме аутомате и слепо послушно оруђе. Због свега овог, осуђеничка самоуправа означава онај револуционарни заокрет који може да из основа измени не само живот и рад осуђеника већ и читав лик самих казнено-поправних установа.

7. На основу свега изложеног може се закључити да је у свету и код нас преовладало схватање по коме се сврха кажњавања и извршења казни састоји у поправљању и друштвеном прилагођавању учинилаца кривичних дела, на место класичног схватања по коме је сврха у одмазди (ретрибуцији) и испаштању за учињено дело. Надрт новог закона о извршењу казни, мера безбедности и васпитних мера ово јасно и недвосмислено потврђује за нашу државу наводећи да „основни задатак извршења казни и мера које укључују ограничење слободе кретања, јесте поновно друштвено оспособљавање лица према којима су премињене“ (чл. 2). Овакво схватање није у супротности са чл. 3 Кривичног законика, по коме се сврха кажњавања састоји на првом месту у спречавању друштвено опасне делатности и спречавању учиниоца да не чини кривична дела. Оно је, напротив, баш у складу са поменутом сврхом и као такву је садржи у себи, пошто заштита једног одређеног друштва од криминалитета може да се оствари најбоље ако се из редова извршилаца кривичних дела не ствара више све већа армија повратника и најопаснијих злочинаца.

Данас се полази од чињенице да је учинилац кривичног дела у основи једно друштвено неприлагодљиво биће, због чега се углавном и одаје вршењу кривичних дела као једне врсте антисоцијалне делатности. Услед тога је потребно да се време, за које је он лишен слободе, употреби за његово прилагођавање друштвеном животу а не да се још више доприноси његовој неприлагодљивости, као што је то било у затворима класичног типа. Зато се сада сматра да „лишење слободе треба да служи учењу слободе“ (43), односно друштвеном животу, па се лишење слободе схвата и организује као један широк третман друштвене реадапације и ресоцијализације учиниоца кривичног дела, као нека врста „*training vers la liberté*“ (Clerc) (44), при чему је главно да се осуђеник оспособи за свој будући користан живот и рад кад се пусти на слободу.

Све ово указује на то да је извршење казне лишења слободе, од њеног увођења па до данас, у једном непрестаном развоју и кретању напред, доживело у себи извесну квалитативну промену. На основу целокупног излагања може се сматрати да се ова промена или, боље речено, преображаји у извршењу казни лишења слободе састоје у прелазу који је остварен од ретрибуције ка ресоцијализацији учинилаца кривичног дела. Целокупан развитак и суштина реформи система и установа за извршење казни лишења слободе се састојао у замени простог и ретрибутивног извршења казне, поступком друштвеног прилагођавања и оспособљавања учинилаца кривичног дела. Тако

(43) J. Graven: Plan général d'un système de prevention du crime et de traitement des delinquants, „Revue internationale de droit pénal“, 1949, N. 3—4, c. 339.

(44) Méthodes modernes etc., c. 118.

је кроз дуги низ година постепено остварен прелаз у коме је осуђеник, од анонимног броја који је у XIX веку вукао своје робијашко ђуле у мрачној ћелији, кроз безбројне патње, понижења и гажења људског достојанства, — добио најзад своју индивидуалност, достојанство и личност човека (45). Ово је резултат промена које су остварене од ретрибутивног ка реедукативном схватању сврхе кажњавања и извршења казне, на шта је у основи деловао развој наука о човеку и људском друштву, као и општи духовни развитак човечанства.

За остварење друштвене реадaptације учинилаца кривичних дела било је потребно да се пронађе и примени такав начин поступања са делинквентима, којим би се у свему постигла жељена сврха. То је основни проблем и цео савремен развој извршења казни лишења слободе се кретао око његовог решења и изналажења најпогоднијег поступања са учиниоцима кривичних дела, којим би се могла што пунје да оствари њихова ресоцијализација. Пошто су уз помоћ науке и праксе утврђене корелативне штетне појаве утицаја лишења слободе на осуђеника као човека и члана људске заједнице, од којих су неке наведене у овом излагању, то је решење поменутог проблема нађено у реформисању постојећих установа и система за извршење казне, а нарочито у рационалном организовању осуђеничког рада, стручном усавршавању осуђеника и њиховом културно-васпитном образовању. Тако је за отклањање штетног дејства затвора на друштвену прилагодљивост учинилаца кривичног дела, нађен поуздан лек, у што већем приближавању режима затвора условима живота у слободном друштву. А на место раније илузије о поправљању осуђеника, које се изводило њиховим дружењем у самоћи и ћелијама, да би се овим код њих изазвало размишљање о своме делу, кајање за исто и морални препород, сада је садржина и смисао поправљања осуђеника нађена у њиховој ресоцијализацији, у њиховом прилагођавању и оспособљавању за друштвени живот. Услед тога се данас, као најбољи начин извршења казне лишења слободе сматра онај који се највише приближава слободном животу и који би био сличан режиму установа за малолетнике, у коме би се настојало да се осуђеници обуче основним друштвеним врлинама и допуне своје недостатке у образовању и знању (46).

Ако се доследно развије и примени овакво схватање лишења слободе, оно може да одигра значајну улогу у даљем развоју кривичног права, кривичног процеса и извршења казне. Следствено њему, убудуће би се казна лишења слободе изрицала само за она лица за која се појави потреба да буду подвргнута заводском поступку прилагођавања друштвеном животу. У случају када за ово не постоји потреба, као например, код нехатних, случајних и других лакших криваца, некорисно је да се према овима изриче лишење слободе већ је довољна нека друга мера ограничења слободе, као и „пробација“, условна осуда или новчана казна, која се досада није довољно користила. Ово би нужно захтевало да се још у кривичном поступку пре доношење пресуде, обави потребно био-психо-социјално посматрање

(45) Ibidem, с. 26.

(46) Овакво схватање заступа Cornil у предговору публикације *Méthodes modernes etc.*, с. IX, X.

личности учиниоца кривичног дела, што се већ предлаже од стране многих аутора, како би се могла да одреди мера која би најбоље деловала на учиниоца дела у правцу његовог прилагођавања друштвеном животу. Са друге стране, ако се сматра да је извесно лице лишено слободе ради његовог друштвеног оспособљавања, онда излази да је непотребно његово даље задржавање у затвору кад се утврди да се оно стварно у довољној мери поправило. У овом смислу се већ поставља као основно начело „савременог извршног права“, да власти које спроводе извршење казни, треба да буду овлашћене да такво лице пусте на слободу, иако још није истекло време осуде или стечено право за условни отпуст. То би повукло читав низ проблема о томе који би органи, под којим претпоставкама и каквом процедуром могли да донесу одлуку о пуштању на слободу таквог лица. Овде се указује већ на улогу судије који је изрекао пресуду, чиме би се остварила давно жељена и корисна сарадња између суда и органа који извршују казну.

Треба поменути, најзад, да се према изложеном развоју извршења казни лишења слободе може да опази извесно приближавање од стране казни лишења слободе мерама ограничења слободе, као што су „пробације“ и поједине мере безбедности. То се нарочито осећа са завођењем отворених казнено-поправних установа, затим са све широм применом условног отпуста, постпеналних мера и уопште разним ублажавањима режима затвора, који у себи имају извесна обележја ограничавања слободе. Казне лишења слободе тиме постепено губе свој првобитан карактер, чисте мере лишења слободе, и добијају један мешовит карактер, да би се на завршетку развоја претвориле у чист облик мера ограничења слободе. На овај начин, у кривичном праву имамо дуг и дубок преображај, који се састоји у замени мера лишења слободе мерама ограничења слободе, као погоднијим и савременијим средствима борбе противу криминалитета. На крају овог развоја који је још далеко од свога остварења, јер је за то потребан још већи материјални и морални развитак човечанства, казне лишења слободе ће ући у музеј историје, као што су пре њих ушле многобројне сурове телесне и смртне казне Средњег века.

Др. Милош Радовановић

КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ПОРОДИЦЕ, БРАКА И ПОЛНОГ МОРАЛА У СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ КНЕЗА МИЛОША

У литератури сусрећемо опречна мишљења о породичном моралу и моралним схватањима народа и старешина у току прве половине прошлог века. Основна разлика постоји у ставовима историчара о суштинском питању, наиме какав је био морал у Србији за време оба устанка и доцније (1).

(1) Задржаћемо се посебно на концепцији која је оживела данас у нашој историографији а коју су убедљиво и документовано оповргли још Мих. Гавриловић и Тих. Р. Ђорђевић. Д. Папазоглу (Кривично право и правосудје у Србији 1804—1813, Београд, 1954, с. 146) износи да се „однос према моралу и части заснивао на патријархалним схватањима“, те су „кривична